

Ілля Левченко,

магістрант кафедри історії мистецтв історичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
levchenko@knu.ua

РОМАНСЬКИЙ СОБОР СЕРЕДЗЕМНОМОР'Я ЯК КУЛЬТУРНИЙ ПАЛІМПСЕСТ

Boto Varela, Gerardo, & Kroesen, Justin E. A. (Eds.). (2016). *Romanesque Cathedrals in Mediterranean Europe: Architecture, Ritual and Urban Context. Architectura Medii Aevi*¹. Turnhout, Belgium: Brepols

Якщо поглянути на панорами італійських міст, створені впродовж XV–XVII ст., дивуєшся: можна відшукати кожну вуличку й кожен будинок у сучасному міському просторі Флоренції або ж Венеції. Скажімо, Ксав'є Барал і Альтет у статті, присвяченій Сан-П'єтро-ді-Кастело у Венеції, аналізує ксилографію Якопо де Барбарі. Звісно, щодо планування міста або ж вигляду певної будівлі – це надзвичайно інформативне джерело, яке потребує все ж специфічної критики. Більшість авторів аналізованої збірки так і підходять до аналізу споруд: застосовують формально-стилістичний аналіз; намагаються реконструювати іконографічну програму собору, наскільки це дає змогу реальна та актуалізована джерельна база; показують зміни, яких споруда зазнала впродовж історії функціонування. Однак реконструйована топографія мало що дає для дослідження перцептивних процесів людини тої доби: після багаторазового післясередньовічного перепланування міських утворень собори занадто часто видаються ізольованими одиницями, що унеможливує розуміння справжнього призначення будівель².

² Ibid., 42.

³ АМА, 3.

⁴ Дещо з нових студій: Ferreira, T. M. (2019). Notre Dame Cathedral: Another case in a growing list of heritage landmarks destroyed by fire. *Fire*, 2; Padilha, Rafael, Fernanda, A. Andaló, & Anderson, Rocha (2020). Improving the Chronological Sorting of Images through Occlusion: A Study on the Notre-Dame Cathedral Fire. In *ICASSP 2020–2020 IEEE International Conference on Acoustics, Speech and Signal Processing (ICASSP)*; Vannucci, P., et al. (2019). *Structural integrity of Notre Dame Cathedral after the fire of April 15th.*; Heyman, J. (2019). The fire at Notre-Dame cathedral. *The Structural Engineer: journal of the Institution of Structural Engineer*, 97 (7), 35–37; etc.

⁵ АМА, 134.

⁶ Гуревич, А. (1972). *Категории средневековой культуры*, 5–138. Retrieved from <http://www.philology.ru/literature3/gurevich-72.htm>.

⁷ АМА, 115.

⁸ Ibid., 4.

⁹ Ibid., 281.

Отже, перше, про що слушно зауважують автори: романські собори, за невеликим винятком (абсолютно буквально: на пальцях однієї руки), зазнали кардинальних змін, відповідно до конкретно-історичних обставин упродовж усієї історії. «Жоден собор, побудований у IV–XII століттях, не зберігся в первинному вигляді», – ідеться в передмові ³ (за «приклад» збереженості ставлять базиліку Сан-Джованні-ін-Латерано в Римі). З одного боку, це і є завдання нашого фаху й наш хліб. Усі ці зміни зовнішнього вигляду споруди – це історія (але краще все ж – story). Пожежа 2019 р. у Нотр-Дамі увійде в історію, його відбудова – теж⁴; хтось напише дисертації про стилістичні зміни, а хтось – робитиме ці зміни (витрачаючи роки на точну реконструкцію, наприклад, знищених капітелів). З іншого боку, це утруднює «розчищення шляху» до нашого предмета – середньовічного міста. Нам треба дослідити у зворотному порядку увесь шлях, усю story споруди, аби зрозуміти, як вона виглядала у хронологічні рамки, які ми ставимо перед собою.

Саверіо Ломартир зауважує, що місцеві хроніки не завжди узгоджені ⁵, тому, щоб дослідити цей шлях, автори застосовують різнотипні джерела: писемні (передовсім ті, які стосуються діяльності єпископів), зображальні (твори живопису, як у випадку з де Барбарі) та, звісно ж, речові – залишки споруд. Речові джерела, своєю чергою, часто невіддільні від писемних джерел. Культура Середньовіччя (значною мірою услід за Античністю) – це культура вербальна, у якій живопис та (або) архітектура є допоміжними. Проповідь, що замінювала собою нинішній Фейсбук і телевізор, фактично диктувала образи, які віряни легко вгадували в (на) соборі. Це підтверджує есей Кітрі Каза (Quitterie Cazes), присвячений Тулузькому собору Святого Стефана. Аналізуючи іконографічну програму монастиря, автор передовсім бере до уваги ті капітелі, що збереглися. Претендуючи на визначальну роль у християнському світі, собор творив свою мітологію. Деконструювати цю мітологію важче, аніж технічну структуру собору. Ця мітологія межувала з реальністю: учорашнє реальне ставало сьогодишнім мітом. Арон Гуревич стверджував: «При вивченні творінь середньовічної культури слід мати на увазі, що тривалий час не усвідомлювалася чітка відмінність між вигадкою і істиною» ⁶. На одному з капітелів монастиря у Тулузі було зображено Святого Петра зі Святим Сатурнінусом (засновником монастиря). Містився і такий напис: «Петро, благословивши єпископа, послав його до міста, щоб керувати (to manage. – *I. Л.*) людьми...» ⁷. Таким способом, вірянин/монах ставився до єпископа як уповноваженого керувати містянами (це слід розглядати в контексті григоріанського руху як приклад інструменталізації мистецтва й собору з політичною метою). Собор став місцем, яке репрезентувало історію міста; місцем, де виникали сакральні спільні міти й ідеологеми ⁸.

Іконографічним програмам соборів присвячено окремий розділ (есеї, статті Francesc Fite i Llevot, Peter K. Klein, Mirta Serrano Coll & Esther Lozano Lopez, Jose Luis Hernando Garrido). Екзегетичний підхід є класичним у цьому разі, хоч у багатьох випадках візуальне втрачало свій початковий екзегетичний зміст ⁹. Марта Кол і Естер Лопес пропонують аналізувати образи собору Санта-Марія

¹⁰ Ibid., 285.

¹¹ Ibid., 187.

¹² Мосс, М. (1996). *Общества, обмен, личность*, 176.

¹³ Крижановська, О., & Крижановський, О. (2004). *Історія середніх віків: Вступ до історії західноєвропейського Середньовіччя. Курс лекцій*. Київ: Либідь.

¹⁴ Детальніше про це див.: Медяков, А. С. (2007). *История международных отношений в Новое время*. Москва: Просвещение.

¹⁵ АМА, 1.

¹⁶ Див.: Арутюнян, Ю. (2010). Homo viator: образ паломника в контексте средневековой европейской традиции. *Вестник СПбГУК*, 1. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/homo-viator-obraz-palomnika-v-kontekste-srednevekovoy-evropeyskoj-traditsii>; Шупляк, С. (2005). Западноєвропейские средневековые религиозные паломничества. *С.П.Вестн. Беларус. дзярж. ун-та. Сер. 3, Гісторыя. Філасофія. Псіхалогія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Права*, 1, 15–20; Добиаш-Рождественская, О. (2006). *Западные паломничества в средние века*. Санкт-Петербург: Акционер и К.

¹⁷ АМА, 13.

¹⁸ Ibid., 7–13.

¹⁹ Дозвіл на похорон у місті, не тільки в Римі, а й у муніципіях, надавали рідко. Це було особливою честю і нагородою за видатні заслуги. Див. детальніше: Сергеенко, М. (2000). *Жизнь древнего Рима*. Санкт-Петербург: Издательско-торговый дом «Летний Сад»; Журнал «Нева».

²⁰ Санктіс, Джанука де. (2015). Релігійний простір. В Умберто Еко (Ред.), *Історія Європейської цивілізації*. Рим (с. 480). Харків: Фоліо.

в Сео-де-Уржелі, послуговуючись монастирськими книгами¹⁰. Потрібно, однак, мати на увазі й те, що образи часто «живуть» позатекстово й поза реальним знанням митця. Так само як і очевидний висновок кожного подібного дослідження: цілковита реконструкція неможлива, а тому, з огляду на позаджерельне знання дослідника і фрагментарність джерел, той самий дослідник займається мітотворенням. Міт виникає тоді, коли дослідник задовольняє своє питання, бо будь-яке джерело лишається річчю-у-собі, умови існування якого на доджерельному етапі неможливо реконструювати.

Автори застосовують комплексний підхід, розглядаючи собор (у найширшому, метафоричному сенсі) не ізольовано, а в контексті допоміжних просторів (subsidiary spaces): кампаніли, монастиря, підсобних приміщень тощо. Разом із тим, трансформації споруд розглянуто в конкретному історичному контексті. Значну увагу приділено політичному контексту функціонування собору в міському (знову політичному) просторі. Бракує уваги до суто ментальних і повсякденних умов середньовічної людини. Мішел Бачі згадує про сакральний простір, який не завжди збігається із будівлею: «Заходячи в собор, людина приєднується до широкої християнської спільноти»¹¹. Цьому, на мое переконання, слід було присвятити більше уваги. Марсель Мос, досліджуючи кулу й інтічіум, стверджував, що сакральним є все, що виходить за межі буденного; це сакральне принципово змінює суб'єкт-об'єктні взаємини¹². Деталізований аналіз цих узаємин дав би змогу краще зрозуміти об'єднавчу роль соборів як внутрішню (у межах однієї community в окремій адміністративній одиниці), так і в європейській християнській community загалом.

Це ще один пункт, на якому хочу зацентувати. В університетському курсі з історії Середньовіччя¹³ мене вчили, що Європа мислилася як єдина (sic!) держава. Доволі абсурдно було це чути. Звісно, це не була єдина європейська держава *per se*. Але якщо протиставити її державі «нового типу», що виникла під час Вестфальської системи міжнародних відносин¹⁴, то про існування такої держави справді можна говорити про таку СОБОРНУ християнську державу. Зрозуміло, що собори відіграли в цьому чи не першу роль. По-перше, романський стиль став першим загальноєвропейським стилем із часів пізньої Античності¹⁵. По-друге, відвідування соборів (наприклад, знаменитим шляхом Сантьяго-де-Компостела) розглядали як епитимію; міграції (перебування повсякчас *in via*) також визначали образ середньовічного вірянина¹⁶. Планування ранньороманського собору неможливо уявити без раків із мощами святих. Студія Беата Бренка присвячена впливу культу святих на італійське соборобудування 300–1200 рр. До кінця IV ст., стверджує він¹⁷, ніхто не задумувався над зберіганням мощей усередині приміщення собору. Однак спорудження церков над будівлями мучеників та подальший успіх martyrs' churches¹⁸ сприяв не лише розбудові таких споруд, а й переосмисленню законів, за якими, нагадаю, у межах міста ховали у вкрай поодиноких випадках¹⁹. Саме місто, за межами померія, не може бути плямоване смертю, має бути демілітаризованим, військо може ввійти в нього лише під час тріумфу²⁰. У такий спосіб виникає нове, відмінне від давньорим-

²¹ Норман Дейвіс стверджує, що Сантьяго-де-Компостела, «безперечно», був одним із чинників єдності християнського світу. Див.: Дейвіс, Н. (2014). *Європа: історія*. Київ: Основа, 294.

ського уявлення про місто. Поява різнотипних елементів собору, що містили моці святих, сприяла активному розвитку прочанства ²¹. Не лише конкуренція соборів за кількість і «рівень святості», а й створення топографічної мережі таких must watch місць сприяло появі християнського конгрегаційного простору в Європі (Christian congregational space).

Щодо структури, то працю укладено з доповідей двох конференцій, що відбулися в іспанському місті Жироні. Фактично, це збірка статей, яка містить свою архітектоніку (із поділом на п'ять блоків, присвячених соборобудуванню у прото-романському часі, власне романським спорудам, урбанному контексту споруд, їх просторовій організації та іконографічним програмам окремих соборів). Уперше публіковані англійською мовою, тексти авторів дають змогу на конкретних прикладах прослідкувати романське соборотворення упродовж тривалого періоду. Як бачимо, змінювався не лише зовнішній вигляд соборів, а й певною мірою їхнє функціональне призначення, місце й роль у середньовічному (і постсередньовічному) місті. Це були, безумовно, взаємозалежні процеси.